

Покараний життям: до проблеми інтерпретації образу Юди в драматичній поемі “На полі крові” Лесі Українки

“І він поле набув за заплату злочинства, а впавши сторчма, він тріснув надвоє, і все нутро його вилилось.

І стало відоме це всім, хто замешкує в Єрусалимі, тому й поле те назване їхньою мовою Акелдама, що є: Поле крові” (Дії святих апостолів: 1). Поле крові стає опорним образом драматичної поеми Лесі Українки. Письменниця налаштовує на відповідне асоціативне сприйняття, у початковій ремарці настійно акцентується на таких деталях пейзажу, як червонястий бур’ян, криві дерева з червоною корою [1, 135], які, здавалось, вирости з кривавої розпуки зрадника.

Естетика страждання бачиться визначальною в ідейному задумі твору “На полі крові” Лесі Українки. Волею авторки Юда, “худий і зниділий” чоловік [1, 135], приречений на осуд і презирство навіть подорожнього. Те, що і на відстані часу Юда не усвідомлює ницості своєї зради – теж є підтвердженням чорноти його душі. Зрештою, образ Юди – не статичний, він – то терпить муки совісті, то безапеляційно відкидає будь-які сумніви. Але, разом з тим, такі переходи все-таки свідчать про сум’яття в його душі, отже, надія на покаєння ще жевріє. Значно виразніше проступає ця думка у першій редакції твору, де в кінцевому діалозі Юди з трьома жінками – Марією з Магдали, Саломеєю і Сусанною (в остаточному варіанті драматичної поеми ці образи тільки згадуються) – зрадник зізнається про воскресіння Христа. Вже наодинці Юда кається:

(Випускає з рук оберемок пруття і задумується. Далі трясє головою, мов заперечує якійсь думці.)

...Ні, ні! Бо я ж не знав, що так з ним зроблять!

Вінець терновий...хрест...як міг я знати?

Могли ж його й помилувать...

(Смутним, остерігаючо-докірливим, не своїм голосом.)

“Лукавий!...”

(З острахом.)

Се хто сказав?

(Оглядається й скрикує.)

Ой!!

(Б'є себе по очах.)

Тю, дурний! Чого?

От змалився! Вже темряви боятись!

[...]

(Креше вогонь з каменя ножем, розпалює пруття – воно куриться і не розгорається.)

Щось не горить...

Чому ж? Воно ж сухе... Се кара божа!

(Знов спиняється.)

Сказав теж неподобне: кара божа!

(Глухо.)

А та казала: “Він тебе простив...

Він прийде сам і скаже...” Ні, нізащо!

Не хочу бачити його! Не можу!

Скоріш умру!... Тепер немає смерті”,

вона казала... Як немає смерті?

А де ж мені подітися від нього,

коли він прийде? Я ж умерти мушу,

коли Ісус воскрес! Я з ним укупі

не можу бути на одному світі.

Легкий подих вітру з гір, по деревах іде слабкий шелест. Юда, затремтівши, падає додолу... [2, 319].

Отже, Юда живе на світі боячись зустрічі з Ісусом. Звукова наповненість уривка (“Легкий подих вітру з гір, по деревах іде слабкий шелест” [2, 319]) є психологічною паралеллю до душевних мук персонажа. Наприкінці монологу письменниця ще більше акцентує на цьому:

Знов подих вітру, сильніший. Одно дерево стиха рипнуло. Юда в божевільному жаху кричить, затуляючи то очі, то вуха руками [2, 320].

Те, що Ісус простив Юду, не приносить зраднику душевного заспокоєння. “Я не прощаю сам себе!” [2, 320] - кричить він. І мовби останньою краплею у рішенні вчинити самогубство є “Мокрий росяний листок”, який “з дерева падає йому на лице” [2, 320]. Доля зрадника складається так, як подається це в Євангелії від Матвія: 27: 3-10. До речі, у першому задумі твору є ще один момент, який

співзвучний трактуванню святого Матвія. “Я згрішив, невинну кров видавши”, - покався Юда. “І, кинувши в храм срібняки, відійшов, а потому пішов, - та й повісився. А первосвященники, як взяли срібняки, то сказали: “Цього не годиться покласти до сховку церковного, - це ж бо заплата за кров”. А порадившись, купили на них поле ганчарське, щоб мандрівників ховати, чому й зветься те поле “полем крові” аж до сьогодні” (Євангелія від Матвія: 27: 4-10). У Лесі Українки Юда так розповідає прочанину про те, як він дістав землю:

Юда

...Я ото прийшов
та й кинув їм (архиреям. – О.Я.) межі очі ті гроші,
що заробив від них.

Прочанин

Та що ти кажеш?
Невже межі вічі?!

Юда

Там як прийшлося...
Сказав: “Беріть на храм!”

Прочанин

Ой, гріх який!
Хіба ж на храм такі годяться гроші?

Юда

(глумливо)
Ні, де ж там, ні! Так і вони рішили,
отож купили сей шматок пустині –
тут буде кладовище для захожих,
а я, бач, сторожем на кладовищі,
то й маю право до сієї нивки [2, 313].

В останньому варіанті твору Леся Українка не подає історії придбання цієї землі, натомість наділяє свого персонажа своєрідним філософським поглядом на матеріальні цінності. Так, коли прочанин запитує, скільки коштує земля поблизу Єрусалима, чоловік (тобто Юда) відповідає: “Як для кого” [1, 137]. Прочанин не може зрозуміти, що саме вкладено в ці слова. Збентеженість і дратівливість чоловіка насторожують прочанина, і врешті-решт він розпізнає Юду-зрадника. І

знову влітається євангельський текст від. св. Матвія. Прочанин радісно (бо все таки не хоче, щоб цей випадковий чоловік був зрадником) згадує: “хтось казав, що Юда-зрадник завісився” [1, 140]. Моментальність реакції видає Юду, мимоволі він викрикує: “Неправда!” [1, 140].

Варто зауважити, що авторські ремарки тут найточніше відтворюють особливості психологізму ситуації. Так, Юда, як наголошує Леся Українка, “з одвагою безвихідності змінє свою теперішню понуро-потайну гутірку на рішучу, до нахабності одверту” [1, 141]. А прочанин, як пересічна людина, “з мішаним виразом презирства і цікавості” [1, 141] запитує, за скільки Юда продав учителя. Зрозуміло, що й мова дійових осіб відтворює особливості стану душі героя, його настрої та переживання. Різкою, усіченою фразою відповідає Юда на питання прочанина, причому відповідь завершується несподіваним запитанням, що є свого роду захисною реакцією зрадника: “Взяв тридцять срібняків! Що? Може, мало?” [1, 141]. Юда виправдовує свій вчинок тим, що учитель, обманувши, заволодів його маєтком. Зрозуміло, що прочанин засумнівався в істинності цих слів. Юда “мовчить якийсь час, поглядаючи на прочанина, мов вагаючися звіритись йому, далі не видержує, і мова його проривається прудким, часто безладним потоком” [1, 144]. В історії, яку повідав Юда, виразно проступає відома євангельська притча про Ісуса і багатого юнака: верблюдові легше пройти через вушко голки, ніж багатому увійти в царство Боже (Євангелія від Матвія: 19: 16-26).

Прочанин, чиє життя, очевидно, теж сповнене повсякденних матеріальних турбот, з розумінням ставиться до вагання Юди-багатія:

Юда

Як я знайшов його, я запитався,
що маю я робити, щоб придбати
для себе царство боже...
“...роздай усе, що маєш, бідним
і йди за мною”, - мовив він. Я мовчки
від нього відступив. Тяжким здалося
мені те слово.

Прочанин

Бо таки й нелегко
його змістити! Де ж: усе роздай!

Промовити – і то не всякий зможе! [1, 147].

Приземленість натури Юди, його більша схильність до побутового зрозуміла і в новому середовищі учнів Христа. Так, Юда “глядив у них скарбони, - бо... вважався більш “від сього світу”, ніж тії чисті душі...” [1, 150]. Для Юди це велике випробування, коли течуть “крізь пальці гроші” і розтікаються “по всіх усядах, лишаючи... сухі долоні – і так щодня” [1, 150-151]. Мабуть, він не завжди витримував, бо якось промовився прочанину про тавро злодія.

Леся Українка наділяє свого персонажа виразним індивідуалістським характером. Юда, який бере на себе усі матеріальні клопоти нового товариства, не розуміє, заради чого ведуться ці високі промови, він акцентує тільки на своїй ролі. Невизначеність і непорозуміння духовної сутності промов окреслюються вдалими художніми тропами: “промови...якісь темно-прозорі, наче прірва, аж світ макітрився мені (Юді. – О.Я.) від них!” [1, 151]. Обіцяного душевного спокою і задоволення промови Ісуса не давали. Юда зі співчуттям ставиться до таких, як він, що в очікуванні царства Божого пішли за учителем, отримавши “таке ярмо... на шию, що аж додолу гнуло” [1, 151]. Ярмом називає Юда шлях до Бога, шлях відречення від низького матеріального, шлях досягнення духовних висот.

Притчі Ісуса незрозумілі Юді, як, до речі, і багатьом іншим з оточення учителя. І коли хтось з них намагався зрозуміти суть цих “байок” і “загадок” (так називає притчі Юда), відповідь звучала гостро, з докором:

“Лукавий роде! Доки буду з вами?

Сліпорожденні! Дивляться й не бачать!” [1, 151].

У такому середовищі Юда бачив себе страдником. Він переконаний, що навіть ті, що бачили себе щасливими в новій громаді, мусили пройти крізь зневагу, постійно терпіти. Експресивною антитезою “Не царство боже, ні – скоріше пекло було у тім гурті!” [1, 151] досягається апофеозне вираження почуттів Юди. Ексцентрична фігура персонажа підкреслюється в пориванні Юди “вирватися з того царства глуму”, де не йому “народи слугували”, а він “служив відметам всіх народів...” [1, 152].

Юда не здатний зрозуміти символи, на яких побудовані притчі і звертання Ісуса. І коли вчитель сказав: “Ось, пийте кров мою! Ось, їжте тіло!”, Юда потрактував це так:

Чия ж то кров була, як не моя?

Чиє ж було то тіло?! Гіркий сором
гнав кров з мого лица, я з тіла спав,
як жебрав їм того вина та хліба... [1, 152].

Юда вважає, що притчу про весільних гостей Ісус склав маючи на увазі саме його. “Багато покликаних, - та вибраних мало” (Євангелія від св. Матвія: 22: 14) – цим іносказанням про Боже спасіння лише вибраних ще раз підкреслюється гріховність Юдиної натури.

За усталеним твердженням, очі – то дзеркало душі. Леся Українка майстерно використовує таку деталь в індивідуалізації психології героя та у відтворенні сприйняття натовпу:

Юда

Либонь, не райське щастя відбивалось
в моїх очах! Учитель те завважив.
Він поглядів понурих не любив.
Він звик, щоб ми, як песики, лагідно
йому дивились в вічі та ловили
його слова [1, 153].

Своє зрадництво Юда сприймає як фатум, долю, бо Ісус сам визначив таке майбутнє (“Ось зрадницька рука побіля мене”; “Сьогодні зрадник хліб вмочає з нами” [1, 153]. Для Юди його вчинок не був духовним переломом. Він вважає, що вчитель належить йому, як колись батьківське майно, то ж має право продати Христа, аби хоч трохи відшкодувати втрачене.

Але не варто обмежувати потрактування образу Юди, як слушно зауважує І.Бетко, тільки матеріальною стороною [3, 34].

Поцілунок Юди – то не просто знак, яким зрадник вказав на Христа, він символізує духовне відступництво. В уста прочанина Леся Українка вкладає присуд моральній і духовній ницості Юди:

Прочанин

(...З крайнім презирством)
Ну, знаєш, Юдо, я тепер кажу:
доволі вже балачок! Бо як правда,
що ти любив його, то те плюгавство
іще мерзенніше. Убий, заріж,

втопи, продай, та хоч без поцілунків! [1, 155].

Категоричність суджень прочанина призводить навіть до прокляття Юди. Та символічно, що камінь, який летить в зрадника, не долітає до нього. То, очевидно, що і прочанин не без гріха (Згадаймо, як в Євангелії від святого Івана описується, як Ісус прощає грішницю: “Хто з вас без гріха, - нехай перший на неї той каменем кине!” (8: 7)). Але, зрозуміло, це не приносить спокою духовному відступнику. Він сам від себе втікає (бо ж “не завісився!” [1, 156]), намагаючись у фізичній праці знайти забуття. Таке життя – вічне страждання, і, може, якби Юда вчинив самогубство, йому було б легше. Та й тут не можна категорично твердити, бо і по фізичній смерті душа грішника страждатиме.

Пересічній людині, зрозуміло, будуть виразніше бачитись душевні муки в гіркоті й неспокої реально існуючої людини, то ж Юда приречений, за остаточним задумом авторки, на таку покару життям. Підтвердженням цієї думки є кінцева ремарка: “Юда...стукає себе кулаком по голові, хапає мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями” [1, 157].

1.Українка Леся. На полі крові // Українка Леся. Збір. творів: У 12-ти томах. – Т.5. – К.: Наук. думка, 1976. – С.135-157.

2.Українка Леся. На полі крові. Чорновий автограф // Українка Леся. Збір. творів: У 12-ти томах. – Т.5. – К.: Наук. думка, 1976. – С.312-320.

3.Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки (Проблемний огляд) // Слово і час. – 1991. - №3. – С.28-36.